

สติเพื่อการสื่อสารของภาวะผู้นำในสังคมยุคใหม่ Mindfulness for Communication of Modern Social Leadership

พระครูศรีปริยัติพิมล

Phrakhrusripariyutpimole

พระครูโสภณภัทรกิจ

Phrakhrusophonphattarakid

พระมหาสังคม ชยานนโท

Phramaha Sangkorn Chayananto

สมุทร สงวนสิน

Samutr Sanguansin

ธนวัฒน์ วิชัยสูง

Tanawat Vichaisung

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chaiyaphum Sangha College

E-mail : Sangkom5899@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 20 เมษายน 2564

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 17 พฤษภาคม 2564

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 20 กรกฎาคม 2564

บทคัดย่อ

สติเพื่อการสื่อสารของภาวะผู้นำในสังคมยุคใหม่ กล่าวถึง ภาวะผู้นำสู่การปฏิบัติอย่างถูกต้อง รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมยุคใหม่ จะเห็นได้ว่า หลักการตัดสินใจความจริงและความเท็จในการใช้และเสพสื่อสาร คือ กาลามสูตร เป็นสูตรที่ตระหนักถึงอย่าพึงปลงใจเชื่อในข้อมูลข่าวสาร ในสิ่งที่เห็น ได้ยิน นึกคิด เกี่ยวกับการสื่อสารในสังคมยุคใหม่ มีคอมพิวเตอร์ โทรศัพท์ โทรทัศน์ วิทยุ facebook line หนังสือพิมพ์ สื่อสารที่ได้กล่าวมานี้ ผู้นำจะต้องมีการพิจารณาโดยแยกแยะ วินิจฉัยแบบอย่าพึงปลงใจเชื่อ ในยุคปัจจุบันนี้สติเป็นธรรมะที่คอยสะกิดให้รู้ตัวตลอดโดยแยกแยะในการดู หรือสิ่งที่เข้ามากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ว่าเหล่านี้เป็นกุศลหรืออกุศลให้อยู่ในกรอบของความถูกต้องอย่างมีเหตุ การมีสติอยู่ทุกเมื่อทำให้สุขภาพจิตดี เป็นผู้นำที่ดีมองโลกในแง่ดีเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีเข้ามา ในทางตรงกันข้ามการที่ไม่มีสติในการสื่อสารในการรับชมจากสื่อต่าง ๆ โดยผ่านทางตา หู ตลอดถึงความคิดก็จะเกิดความเสียหายให้แก่ตนเองและผู้อื่นตามที่ปรากฏจากสื่อต่าง ๆ

คำสำคัญ: สติ, สื่อสาร, ภาวะผู้นำ, สังคมยุคใหม่

Abstract

The mindfulness for the communication of the leadership in the modern societies mentions that the leadership to perform right and knowing what situation is happening in modern societies. It can be seen that the truth and falsity decision principles in the use and consumption of the media is the Kalama Sutra which is the discourse for being aware of not to believe in the information in whatever for seeing, hearing and thinking about the communication in the modern societies, such as computers, televisions, cell phones, movies, radios, facebook, LINE, and newspapers. For former communication mentioned, the leaders have to ingeniously consider, distinguish and diagnose with not acceptable beliefs. In this current age, the mindfulness can be the Dharma always provoking for being aware in clever seeing or something coming to affect in seeing, hearing, smelling, tasting, feeling and mind to be realize of merit or evil under the truth frame rationally. Always having mindfulness can make good mental health; besides, being good leaders with the optimist can be the prevention instrument for coming bad things. In contrast, the lack of mindfulness in the communication in watching from different media through seeing, hearing and thinking will cause damage for oneself and others as seen in various media.

Keywords: mindfulness, information, leadership, modern society

บทนำ

การสื่อสารในยุคปัจจุบัน มนุษย์เราสามารถรับรู้ได้มากและในเวลาอันรวดเร็ว โดยอาศัยเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่เป็นเครื่องช่วย การรับข้อมูลข่าวสารจะให้ได้ประโยชน์ต้องพร้อมด้วยปัจจัยทั้งภายนอกและภายใน ปัจจัยภายนอกหมายถึงกลายณมิตรได้แก่ บิดา มารดา ครูอาจารย์ หรือผู้รู้ทั้งหลายที่จะให้คำแนะนำในการสื่อสารอย่างมีสติและข้อมูลข่าวสารอย่างถูกต้องว่าสิ่งใดควรบริโภค สิ่งใดไม่ควรบริโภค ปัจจัยภายใน หมายถึง โยนิโสมนสิการ คือ การทำในใจโดยแยบคาย ผู้นำจะต้องใช้สติปัญญาใคร่ครวญโดยเหตุและผลก่อนจึงเชื่อหรือ (ชัชวรินทร์ ไชยวัฒน์, 2552) “การสื่อสารนั้นมีลักษณะเหมือน “ดาบ 2 คม” ขึ้นอยู่กับว่า “ผู้ส่ง” หรือ “ผู้รับ” จะมีศักยภาพใช้คมด้านไหน หรือป้องกันไม่ให้คมด้านไหนหันเข้าหาตัวเอง” ดังนั้น การตัดสินใจของผู้นำที่เกี่ยวกับความเชื่อหรือบริโภคข้อมูลข่าวสารจึงต้องประกอบไปด้วยเหตุผลมีสติคือความระลึกได้ (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2538) แต่ก็ต้องประกอบด้วยปัญญามีสติ ปัญญาที่จะมองหรือใช้สื่อสารในปัจจุบันอย่างชาญฉลาด

ผู้นำเสพสื่อทุกประเภท หรือบริโภคสื่อต่าง ๆ ที่ไม่มีสติในการควบคุมก็จะเป็นปัญหามากยิ่งขึ้น เช่น ใช้เสพเพื่อการพนันก็หาระดับโลก ใช้เสพสื่อลามกอนาจาร หรือใช้บริโภคเลียนแบบอาชญากรรมแล้วไปสร้างปัญหาให้แก่สังคมไม่มีที่สิ้นสุด ถ้ายังมีสติมาควบคุมอายตนะทั้ง 6 คอยเตือนใจอยู่เรื่อยๆ ก็ทำให้ผู้นำที่ใช้สื่อสาร มีสติปัญญา มีความรู้ รู้เท่าทันโลกตามความเป็นจริงในปัจจุบัน

สติของผู้คนที่ควรพิจารณา

สติในทางพระพุทธศาสนานั้นให้ความหมายในพระไตรปิฎกหรือผู้รู้ทั้งหลายได้กล่าวไว้ในหนังสือต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวิชาการก็ดี ว่าสติหมายถึงอะไร จะเกิดขึ้นเมื่อไร เวลาทำหน้าที่ของมันจะกระทำด้วยเหตุใดพร้อมการฝึกของสติอย่างไร ดังจะกล่าวต่อไป คือ

1) สติควรมีอยู่ทุกเมื่อ ความระลึก ธรรมชาติเครื่องระลึก หรือความเอาใจใส่ไม่เผอเรอ กำหนดรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นธรรมมีอุปการะต่อการปฏิบัติทุกระดับ เป็นองค์ประกอบสำคัญแม้ในตติยฌานเพื่อความเข้าใจความหมายของสติ พระอรหันตอุปติสสะได้แสดงไว้ในคัมภีร์วิมุตติมรรควา อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐานแห่งสติ ความระลึกได้เป็นลักษณะ การไม่ลืมเป็นรส ความเฝ้ารักษาเป็นปัจจุบันฐาน และสติปัจจุบันฐานเป็นปทัฏฐานของสติ การทำหน้าที่ตั้งอารมณ์มาสู่จิต เหนี่ยวอารมณ์ไว้กับจิต คุมหรือกำกับจิตไว้กับอารมณ์ ตรึงเอาไว้ไม่ยอมให้ลอยผ่านหรือคลาดกันไป จะเป็นการตั้งมาซึ่งอารมณ์ที่ผ่านไปแล้วหรือตั้งไว้ซึ่งอารมณ์ที่จะผ่านไปก็ได้ สติจึงมีขอบเขตความหมายคลุมถึงการระลึก นึกถึง นึกไว้ นึกได้ ไม่เปลอ ตรงกับความจำเพาะในส่วนที่เป็นการระลึกและความสามารถในการระลึก

2) เครื่องมือควบคุมกำเนิดของสติ เครื่องมือควบคุมกำเนิดของสติในพระไตรปิฎก ได้กล่าวไว้ 2 อย่าง คือ อุบายที่แยบคาย และการพยายามฝึกทำบ่อย ๆ จนเกิดความคล่องตัวพร้อมชำนาญตามหลักสติปัฏฐาน ได้แก่ 1) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย คือ ให้ถึงที่เกิดของสิ่งนั้น ๆ 2) พหุลิกาโร หมายถึง การพยายามฝึกหัดเจริญวิปัสสนาบ่อย ๆ ฝึกให้มาก ๆ อย่าเกียจคร้าน อย่าย่อหย่อน อย่าทอดทิ้งในการฝึก (พระธรรมธีรราชมหามุนี, 2546) ความคิดพิจารณา สืบค้นถึงต้นเค้าสาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายในและเป็นฝ่ายปัญญา ได้แก่ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็นคือกระทำในใจโดยการมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ

3) หน้าที่ของจิต หน้าที่ของจิต การกระทำทุกอย่างที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา ใจ จะสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีก็ต้องอาศัยจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ของตน ๆ ทั้งสิ้น จิตเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว แล่นไปในอารมณ์อยู่ตลอดเวลา และยังทำหน้าที่ต่าง ๆ ให้สำเร็จไปได้อีกด้วย หน้าที่การงานของจิตเรียกว่า กิจ มีทั้งหมด 12 อย่าง คือ (พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), 2537) 1) ปฏิสนธิกิจ ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ เป็นจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนั้น 2) ภวังคกิจ ทำหน้าที่รักษาภพใหม่ คือรักษาองค์ภพ รักษากรรมวิบากของนามรูปสืบต่อจากปฏิสนธิจิต 3) อาวัชชนกิจ ทำหน้าที่น้อมนึกถึงอารมณ์ที่มาปรากฏใหม่ทางทวาร ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ 4) ทัสสนกิจ ทำหน้าที่เห็นรูปทางจักขุประสาท เรียกว่าจักขุวิญญาณจิต 5) สวณกิจ ทำหน้าที่ได้ยินเสียงทางโสตประสาท 6) ขายณกิจ ทำหน้าที่ได้กลิ่นทางฆานประสาทจิต เกิดขึ้นเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้น 7) สายณกิจ ทำหน้าที่รู้รสทางชีวหาประสาทจิต เกิดขึ้นเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้น 8) ผุสนกิจ ทำหน้าที่รับสัมผัสถูกต้อง เรียกว่ากายวิญญาณจิต เกิดขึ้นเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้น 9) สัมปฏิจฉันนกิจ ทำหน้าที่รับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้งดีและไม่ดี 10) สันตริณกิจ ทำหน้าที่ได้ส่วนพิจารณาอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รับส่งอารมณ์ที่ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย 11) โวภูตัพพนกิจ ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นตัดสินอารมณ์ทางใจว่าดีที่ที่สุด ดีปานกลาง หรือไม่ดี 12) ขวนกิจ ทำหน้าที่เสพอารมณ์ หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่เสพเสวยอารมณ์บุญบาป จิตเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วแล่น

ไปในอารมณ์อยู่ตลอดเวลาซึ่งผู้นำจะต้องรู้ศึกษาให้เข้าใจพร้อมปฏิบัติด้วย จิตทำหน้าที่สืบทอดภาพใหม่ ทำหน้าที่นึกถึงทวารทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และอารมณ์ 6 ทางใจทำหน้าที่เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รู้รส รับสัมผัสถูกต้อง ได้ส่วนพิจารณาอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตัดสินอารมณ์เสพอารมณ์ ถ้าบุคคลมีสติค่อยๆ จิตระงับ สิ่งที่ถูกใจ และไม่ถูกใจเสียได้ย่อมอยู่เป็นสุข แต่ในทางกลับกัน ระงับไม่ได้ย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ตามมา

การฝึกปฏิบัติสติของผู้นำ

การปฏิบัติกัมมัฏฐานเป็นอุบายวิธีอย่างหนึ่งในการฝึกสติในเบื้องต้นของผู้นำและเป็นพื้นฐานของการทำสมาธิในขั้นสูงต่อไปเพราะผู้จะเจริญสมาธิได้ดีนั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีสติมั่นคงก่อน สติจึงเป็นอุปการะในการทำงานทุกอย่าง การฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานมี 3 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

1) การฝึกเจริญอุบาสมจิตให้เกิดความสงบ การฝึกอุบาสมจิตให้เกิดความสงบมีอุบายวิธีที่ใช้ประกอบ 40 ประการ คือ

กสิณกัมมัฏฐาน 10 คือ (1) ปถวิกสิณ การพิจารณาดินเป็นอารมณ์ (2) อาโปกสิณ การพิจารณาน้ำเป็นอารมณ์ (3) เตโชกสิณ การพิจารณาไฟเป็นอารมณ์ (4) วาโยกสิณ การพิจารณาลมเป็นอารมณ์ (5) นีลกสิณ การพิจารณาสีเขียวเป็นอารมณ์ (6) ปิตกสิณ การพิจารณาสีเหลืองเป็นอารมณ์ (7) โลหิตกสิณ การพิจารณาสีแดงเป็นอารมณ์ (8) โอทาทกสิณ การพิจารณาสีขาวเป็นอารมณ์ (9) อาโลกกสิณ การพิจารณาแสงสว่างเป็นอารมณ์ (10) ปริจจินนาภาสกสิณ การพิจารณาช่องว่างที่กำหนดขึ้นเป็นอารมณ์

อนุสสติกัมมัฏฐาน 10 อย่าง คือ (1) พุธานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า (2) ธัมมานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระธรรม (3) สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ (4) สีลานุสสติ การระลึกถึงศีลของตน (5) จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาคของตน (6) เทวตานุสสติ การระลึกถึงธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา (7) มรณานุสสติ การระลึกถึงความตาย (8) กายคตาสติ การระลึกถึงซึ่งล้วนแต่ของไม่สะอาด (9) อานาปานาสติ การระลึกกำหนดลมหายใจเข้าออก (10) อุปสมานุสสติ การระลึกถึงนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์

พรหมวิหารกัมมัฏฐาน 4 อย่าง คือ (1) เมตตา ความรักที่ช่วยทำประโยชน์แก่ผู้อื่น (2) กรุณา ความสงสารที่มุ่งเพื่อช่วยบำบัดทุกข์แก่ผู้อื่น (3) มุทิตา ความพลอยยินดีต่อสมบัติของผู้อื่น (4) อุpekขา ความเป็นกลางไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

อารูปกัมมัฏฐาน 4 อย่าง คือ (1) อากาสนัญญายตนะ พิจารณาอากาศไม่มีที่สุด (2) วิญญานัญญายตนะ พิจารณาวิญญานไม่มีที่สุด (3) อาภิญญายตนะ พิจารณาความไม่มีอะไร (4) เนวสัญญานาสัญญายตนะ พิจารณาสัญญาว่ามีก็ไม่ใช่ว่าไม่มีก็ไม่ใช่

สัญญากรรมฐาน 1 อย่าง คือ (1) อาหาเรปฏิกูลสัญญา ความหมายรู้ในอาหารโดยความเป็นสิ่งน่าเกลียด

วัตถานกัมมัฏฐาน 1 อย่าง คือ (1) จตุธาตุววัตถาน การกำหนดแยกร่างกายของตนออกให้เห็นเป็นแต่ธาตุ 4 เท่านั้นเป็นอารมณ์

หมวดกัมมัฏฐานที่นิยมปฏิบัติเพื่อฝึกสติโดยตรง คือ หมวดสติปัฏฐาน ซึ่งหมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้เห็นตามความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ มี 4 ประการ (ที.มหา. (ไทย), 10/373/302) คือ (1) กายนุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณากายเป็นอารมณ์ (2) เวทนา

นุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์ (3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาจิตเป็นอารมณ์ (4) อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาธรรมเป็นอารมณ์

สติปัฏฐานทั้ง 4 นี้ สติกำหนดพิจารณาเวทนาให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติกำหนดรู้ชัดเวทนาทั้งที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ ทั้งที่มีอาภิสหรือไม่มีอาภิสปรุงแต่งตามที่มันเป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาจิตให้รู้เห็นความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิตไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาคือมีสติกำหนดพิจารณาจิตของตนเองว่ามีราคะ หรือไม่มีราคะ มีโทสะหรือไม่มีโทสะ มีโมหะหรือไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว พุ่งชานหรือเป็นสมาธิเป็นต้น แต่ละอย่าง ๆ ตามที่เป็นอยู่จริงในขณะนั้น ๆ อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาธรรมให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่สักว่าธรรมไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาคือให้มีสติรู้ชัดสภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นขณะนั้นอันได้แก่นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 आयตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 ว่าอะไรเป็นอย่างไร เกิดมีในตนหรือไม่ ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญบริบูรณ์ดีและดับไปอย่างไร เป็นต้น ตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ๆ (ที.มหา.(ไทย),10/374-405/302-340)

ผู้นำมีความตั้งอยู่ ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่พุ่งชานแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิหรืออินทรีย์หรืออินทรีย์คือสมาธิ สมาธิพละสัมมาสมาธิ สมถกัมมัฏฐานจัดอยู่ในประเภทโลกียธรรม เมื่อปฏิบัติได้แล้วต้องทำให้เกิดความชำนาญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าผู้นำฝึกอย่างนี้ไปตลอดทุกวันขณะจิตคิดได้ทำงานไปด้วยเวลาพักก็สามารถนำมาปฏิบัติได้เลยสามารถช่วยทำให้จิตใจสงบมีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาเพราะมีสติอยู่ทุกเมื่อขณะทำงานทำให้การงานนั้นที่ท้ออยู่ปฏิบัติหน้าที่อยู่บรรลุวัตถุประสงค์

2) เหตุให้เกิดสติในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้แสดงเหตุเกิดของสติมี 4 ประการ ดังนี้ (พระธรรมธีรราชมหามุนี, (โชดกญาณสิทธิ), 2546) (1) สติสัมปชัญญะ ได้แก่ มีสติสัมปชัญญะในฐานะ 22 อย่าง คือ ในการก้าวไป ถอยกลับ เหลียวซ้าย แลขวา คู้เข้า เขยิบตอก พาดสังขาริ ถือบาตร นั่งสบบง ห่มจีวร กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มรส ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ เดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด นิ่ง (2) มุณฺโณสติปุคฺคกฺลปรีวชชตา ได้แก่ เว้นบุคคลผู้หลงลืม คือ เว้นบุคคลผู้มิได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน (3) อุปฺปทฺธิตาปุคฺคเสวนตา ได้แก่ คบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น คือ บุคคลผู้มีสติตั้งมั่นคงอยู่กับกรรมฐาน (4) ตทฺธิมุตตตา ได้แก่ น้อมใจไปในอิริยาบถทั้ง 4 และน้อมใจไปในสติปัฏฐาน 4 ประการ ผู้นำขาดสติเพราะการหลงลืมปล่อยไปตามจิตใจอารมณ์ที่เข้ามากระทบไม่ว่าจะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจทำให้เกิดผลการดำรงชีวิตไม่มีความสุข ผู้นำไม่มีสติทำในสิ่งที่ไม่ควรทำผิดกาลเทศะผิดกรณีเพราะไม่มีสติอย่างเดียวปัญญากลายเป็นความโง่ความหวังดีกลายเป็นผลร้ายความรักกลายเป็นศัตรูเป็นสาเหตุของการไม่มีสติ

3) การฝึกเจริญสติของผู้นำให้รู้เท่าทันการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานก็เป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยในการฝึกสติให้รู้เท่าทันกับปัจจุบันอารมณ์ คือ รู้ความเป็นไปของรูปนามตามที่เป็นจริง หมายถึง รู้รูปคือรูสิ่งที่เห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู ดมกลิ่นได้ด้วยจมูก ลิ้มรสได้ด้วยลิ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า (อ.จตุกก, (ไทย) 21/41/81) “ในกาลใดพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้จุดประกายให้แสงสว่างอุบัติขึ้นในโลก ในกาลนั้นพระองค์ย่อมประกาศสัจธรรมให้สัตว์ได้เข้าถึงความดับทุกข์หมดสัตว์ ผู้มีปัญญาฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้วย่อมได้ความคิดเป็นของตนเองได้เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง เห็นสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ เห็นสิ่งเป็นอนัตตาว่าเป็นอนัตตา เห็นสิ่งที่ไม่งามว่าไม่งาม ยึดถือสัมมาทิฐิยอมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้” ตามปกติกิเลสของคนเรานี้มีอยู่ที่จิตใจเพราะเราได้สะสมมันมาตั้งแต่ชาติก่อนและในชาตินี้ตั้งแต่เกิดมา เราก็ได้สะสมความชอบความชังมาอยู่เรื่อย ที่นี้อารมณ์ภายนอก คือ รูป

เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ต่าง ๆ นั้นก็เป็นเชื้อให้จิตของเราให้เกิดความชอบความชัง ถ้าหากว่าเราไม่มีสติปัญญารู้เท่าทันอารมณ์แล้ว เราก็ก้าวไปหลงรักหลงชังในอารมณ์ กิเลสก็เกิดเพิ่มขึ้น คล้ายกับว่ามีไฟอยู่กองหนึ่ง เพราะฉะนั้นควรรู้เท่าทันอารมณ์ที่มากระทบและก็รู้ตามความเป็นจริง

วิธีการใช้สติควบคุมสื่อสาร

วิธีควบคุมสื่อเทคโนโลยีทางพระพุทธศาสนา คือ การฝึกหัดควบคุมพฤติกรรม การแสดงออกทางกาย วาจา และใจของตนไม่ให้ประพฤติดิตเสียหยาโดยหลักใหญ่ ๆ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา พร้อมหลัก 2 ประการ คือ

1) คุณธรรมพื้นฐานทั่วไป (1) ธรรมที่มีอุปการะมาก 2 อย่าง (ที.ป. (ไทย) 11/304/255) คือ สติ ความระลึกได้ ความตามระลึก ความหวนระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลหาย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ โดยความหมายถึงคือระลึกได้ก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิดทั้งในระดับใช้งานในชีวิตประจำวันและในระดับการปฏิบัติธรรมขั้นสูงที่เรียกว่าสัมมาสติ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฐิ โดยความหมายของสัมปชัญญะมี 4 ประการ (ที.ป.อ. (ไทย) 33/041/75) คือ (1) รู้ตัวว่าสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นประโยชน์หรือไม่ (2) รู้ตัวว่าสิ่งที่ตนกำลังทำนั้นเหมาะสมกับตนหรือไม่ (3) รู้ตัวว่าสิ่งที่ตนกำลังทำนั้นเป็นสุขหรือทุกข์ (4) รู้ตัวว่าสิ่งที่ตนกำลังทำนั้นเป็นความมงคลหรือไม่

การมีสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นของผู้คน บางครั้งจิตใจอารมณ์ของคนเรานั้นมีทั้งดีใจ เสียใจ เศร้าโศก เกิดความอยากบ้าง ไม่อยากบ้าง สลับกันไปในแต่ละวันเพราะการทำงานของผู้นำต้องพบกับปัญหาหลายอย่างโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาในองค์กร บ้างครั้งอารมณ์มันไม่คงที่แต่จะต้องมีสติคอยครอบคลุมอยู่ทุกขณะจิต เพราะอาการเหล่านี้เกิดจากการกระทบตาเห็นรูป จมูกได้กลิ่น หูได้ยิน ลิ้นได้รส กายได้สัมผัส จิตใจได้เสพอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาทางอายตนะ สิ่งที่สำคัญที่สุดคือทางด้านจิตใจที่สามารถเปลี่ยนอารมณ์ที่ไม่ดีให้เป็นดีได้นั้นก็คือมีสติคอยครอบคลุมดูแลไม่ให้ไหลไปตามกระแสที่เข้ามากระทบได้

2) ธรรมที่คุ้มครองโลก 2 อย่าง (อง.ทุก. (ไทย) 20/9/63) คือ (1) หิริ หมายถึงความละอายต่อการประพฤติดุจจริตทางกาย วาจา และใจของตน ไม่กล้าประพฤติดุจจริตแม้ไม่มีคนเห็นเพราะละอายใจตนเอง หิริเกิดจากเหตุภายใน 4 ประการ คือ 1) นึกถึงชาติกำเนิดของตน 2) นึกถึงวัยของตน 3) นึกถึงความกล้าหาญของตน 4) นึกถึงการศึกษาเล่าเรียนของตน (2) โอตตัปปะ หมายถึงความกลัวต่อผลของบาปทุจริตที่ตนประพฤติไว้ กลัวผู้รู้ตีเตียน กลัวสังคมรอบข้างตีเตียน การที่จะปลูกโอตตัปปะให้เกิดขึ้นในใจได้ต้องนึกถึงสังคมรอบข้างก่อนคือก่อนที่จะทำทุจริตอะไรลงไปต้องคิดให้รอบคอบเพราะผู้ที่เห็นการกระทำของเรายังมีอยู่ ผู้ที่รู้จักของบุคคลอื่นมีอยู่ หรือพิจารณาภัยที่น่ากลัว 4 ประการ คือ (อง.ทุก. (ไทย) 20/9/52) 1) กลัวที่จะต้องตีเตียนตนเอง 2) กลัวการตีเตียนจากผู้อื่น 3) กลัวการถูกลงอาญา 4) กลัวการไปเกิดในทุคติ ผู้นำที่คิดจะทำความผิดอย่าคิดว่าไม่มีใครรู้เห็นการกระทำของเรา ถ้าคิดได้อย่างนี้ผู้นั้นจะไม่กล้าทำความผิดจะเป็นการประพฤติดุจจริตที่คุ้มครองโลกได้ หิริโอตตัปปะจึงเป็นธรรมป้องกันการล่วงละเมิดสิทธิในชีวิตทรัพย์สินและของรักของหวงของกันและกัน ผู้ที่จะประพฤติดุจจริตให้ได้ผลดีจึงต้องมีศีลเพราะศีลเป็นเครื่องรองรับคุณธรรมคือคุณงามความดี เช่นเดียวกันแผ่นดินเป็นที่รองรับสรรพสิ่ง ธรรมที่ไม่มีศีลเป็นพื้นฐานย่อมตั้งอยู่ได้ไม่นาน ผู้นำที่ได้รับข่าวสารมาแล้วก่อนจะเสนอข่าวสารแก่ผู้อื่นควรระลึก หรือใส่ใจอยู่เสมอตามแนวทางการเสนอข่าวสารหรือการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า 5 ประการ คือ (อง.ปญจก. (ไทย) 22/1591/73) 1)

แสดงธรรมไปตามลำดับ 2) แสดงธรรมอ้างเหตุผล 3) แสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู 4) เป็นผู้ไม่เพ่ง
 อามิสแสดงธรรม 5) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น

ผู้นำหากจะปรับใช้ธรรมเหล่านี้ที่คอยสนับสนุนให้สติคอยควบคุมความอยากในสิ่งที่ถูกต้องมี
 ประโยชน์ต่อผู้ใช้ก็จะเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในการนำเสนอข่าวสารต่อสังคม ผู้ส่งสารจะต้องมีความ
 รับผิดชอบความรับผิดชอบที่มีประสิทธิภาพที่สุด คือ การตั้งเจตนาจะทำให้เกิดความดีกับทุกฝ่าย สติ
 กับเทคโนโลยีซึ่งจะต้องไปด้วยกันอยู่เสมอ และสามารถต้านทานความอยากที่เกิดจากอายตนะภายใน
 และอายตนะภายนอกไม่ให้ออกนอกกุศล

สติเพื่อการสื่อสารของผู้นำ

การใช้สติเพื่อการสื่อสารของผู้นำในยุคปัจจุบันมีปรากฏอยู่ใน 2 สูตร คือ

1. กาลามสูตร หลักการตัดสินความจริงและความเท็จในการใช้และเสพสื่อสาร พระพุทธองค์
 จึงทรงแสดงกาลามสูตรว่าด้วยวิธีปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนสงสัยหรือหลักความเชื่อ 10 ประการเป็นหลัก
 ตัดสิน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544) คือ (1) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตาม ๆ กันมา
 (Be not led by report) (2) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบ ๆ กันมา (Be not led by tradition)
 (3) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ (Be not led hearsay) (4) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือ
 คัมภีร์ (Be not led by the authority of texts) (5) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ (Be not led by
 mere logic) (6) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน (Be not led by inference) (7) อย่าปลงใจเชื่อ
 ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล (Be not led by considering) (8) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้ากันได้
 กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (Be not led by the agreement with a considered and approved)
 (9) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (Be not led by seeming
 possibilities) (10) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือที่ท่านสมณนี้ เป็นครูของเรา (Be not led by the
 idea, This is our teacher) ผู้นำควรพิจารณาว่า เมื่อใดสอบสวนจนรู้ได้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านั้น
 เป็นอกุศลหรือมีโทษเมื่อนั้นพึงละเสีย และเมื่อใดสอบสวนจนรู้ได้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านั้นเป็นกุศล
 หรือไม่มีโทษเมื่อนั้นพึงถือปฏิบัติ

2. หลักโยนิโสมนสิการ การคิดแบบแยกคายในการใช้สติเพื่อการสื่อสาร วิธีการคิดแบบ
 โยนิโสมนสิการมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่เสมอเช่นความมีสติอยู่ตลอดเวลาไม่ประมาทในการ
 ดำเนินชีวิตเมื่อประสบกับปัญหาต่าง ๆ มีความเข้าใจในปัญหาหรือความทุกข์โดยกำหนดรู้เข้าใจ
 สาเหตุของปัญหาแล้วคิดหาวิธีปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538)
 โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยกคายหรือคิดถูกวิธี แปลง่าย ๆ ว่า ความรู้จักคิดหรือคิด
 เป็น หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณา
 สิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เมื่อมนุษย์เริ่มมีการศึกษาขึ้น ก็คือ มนุษย์เริ่มใช้สติปัญญาไม่ปล่อยให้
 กระบวนการคิดหรือวงจรปัญญาการข้างต้นดำเนินไปเรื่อย ๆ คล่อง ๆ แต่มนุษย์เริ่มใช้สติสัมผัสปัญญะ
 และนำองค์ประกอบอื่น ๆ เข้ามาตัดตอน

ผู้นำควรรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบัน

อารมณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคนนั้น เรียกว่า โลกธรรม คือ สิ่งที่จะเกิดขึ้นกับสัตว์โลก
 แน่นนอนคือไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ต้องประสบทุกข์กันทุกคนไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง โลกธรรมนั้นหมุนไปตาม
 สัตว์โลกและสัตว์โลกก็หมุนไปตามโลกธรรม โลกธรรมนั้นมี 8 ประการ คือ (อง.อภฺธฺก. (ไทย),

23/5/131) “ลาก เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ ธรรมเหล่านี้ในหมู่มนุษย์ล้วนไม่เที่ยง ไม่นั่นคง มีความแปรผันเป็นธรรมดา แต่ท่านผู้มีปัญญาดีมีสติรู้ธรรมเหล่านี้แล้วย่อมพิจารณาเห็นว่ามีความแปรผันเป็นธรรมดา อภิธรรมมณ (อารมณ์ที่ปรารถนา) จึงย้ายจิตของท่านไม่ได้ ท่านย่อมไม่ยินร้ายต่ออนิธรรมมณ (อารมณ์ที่ไม่ปรารถนา)”

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ว่าเป็นสมุทรรแต่ละอย่าง ๆ เช่นเดียวกับจักขุเป็นสมุทรรที่กล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงภัยหรือสิ่งที่น่ากลัวสำหรับบุคคลที่ไม่ระวังไม่ควบคุมอายตนะของตนเอง

ทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

1) มหาวิทยาลัยไฮโอไฮโอ (Ohio State Studies) ได้ทำการวิจัยพฤติกรรมของผู้นำโดยพัฒนาแบบสอบถามที่เรียกว่า Leader Behavior Description Questionnaire (LBDQ) และพบว่าพฤติกรรมผู้นำสามารถอธิบายได้ 2 ปัจจัย คือ (Ralph Stogdill and A.E. Koons, 1965) (1) ปัจจัยมุ่งคน (Consideration) หมายถึง พฤติกรรมผู้นำที่เน้นเรื่องความไว้วางใจต่อกัน เคารพซึ่งกันและกัน ให้การสนับสนุน มีมิตรภาพ และมีความอบอุ่น (2) ปัจจัยมุ่งงาน (Initiating Structure) ผู้นำแบบนี้มุ่งที่การจัดระบบการทำงาน ระบุบทบาทที่ชัดเจนของผู้ปฏิบัติงาน จัดวางรูปแบบระบบการทำงาน และขั้นตอนการปฏิบัติงานที่ชัดเจน

2) มหาวิทยาลัยมิชิแกน (Michigan Studies) ลิเคิร์ต และคณะ (Rensis Likert et. al, 2004) แห่งมหาวิทยาลัยมิชิแกนได้ทำการศึกษาภาวะผู้นำโดยแบ่งผู้นำออกเป็น 2 อย่าง คือ (1) ผู้นำแบบเน้นคน (Employee-oriented leaders) ผู้นำแบบนี้จะทำงานโดยให้ความสนใจที่ตัวผู้ปฏิบัติงาน จะให้ความสนใจต่อปัญหาและอุปสรรคในการทำงาน มุ่งเน้นการทำให้ผู้ปฏิบัติงานเกิดขวัญและกำลังใจในการทำงาน และเน้นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบุคคล (2) รูปแบบผู้นำแบบเน้นงาน (Job-oriented leaders) ผู้นำแบบนี้จะมุ่งทำงานโดยเน้นที่ใช้ระบบการควบคุมงาน สร้างกฎระเบียบและข้อบังคับในการปฏิบัติงาน จึงทำให้ผู้ปฏิบัติงานไม่มีอิสระในการทำงาน และมีความรู้สึกเหมือนถูกบังคับทำให้ขวัญในการปฏิบัติงานต่ำ

ติน ปรัชญาพทุทธิ ได้กล่าวถึง ทฤษฎีภาวะผู้นำที่เป็นหลักใหญ่ ๆ และน่าสนใจไว้ดังนี้ คือ (ติน ปรัชญาพทุทธิ, 2527) 1) ทฤษฎีผู้ยิ่งใหญ่ (Greatman Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้นำมีลักษณะพิเศษบางประการที่ผู้ตามไม่มี คือ มีพลังกาย มีพลังสมอง และมีพลังศีลธรรมที่สืบเนื่องมาจากพันธุกรรม และสภาพแวดล้อมแต่ละยุคแต่ละสมัย เช่น เลนิน เซอร์คิล ฮิตเลอร์ และมุสโสลินี เป็นต้น 2) ทฤษฎีสภาพแวดล้อม (Environmental Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้ที่จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้นำได้นั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในหน้าที่และความชำนาญ (Abilities and Skills) ของเขาในขณะนั้นว่ามีความสามารถแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ในยามวิกฤตได้ เช่น ในยามสงคราม เป็นต้น ทฤษฎีนี้เชื่อว่าภาวะผู้นำจะสืบเนื่องมาจากภาวะทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ลักษณะผู้นำในกลุ่มทฤษฎีนี้ เช่น มหาตมะคานธี และมาร์ติน ลูเธอร์ คิง เป็นต้น 3) ทฤษฎีบุคคลสถานการณ์ (Personal Situational Theories) ทฤษฎีนี้ได้นำเอาทฤษฎีสองทฤษฎีข้างต้นมารวมกัน คือ ภาวะผู้นำจะสืบเนื่องมาจากลักษณะพิเศษของผู้นำเองและสถานการณ์ที่อยู่รอบตัวของผู้นำ ปัจจัยสำคัญที่นักทฤษฎีกลุ่มนี้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ คือ สถานภาพ ปฏิกริยาโต้ตอบ การรับรู้ และพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มของผู้นำและผู้ตาม 4) ทฤษฎีปฏิกริยาโต้ตอบความคาดหวัง (Interaction Expectation Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ภาวะผู้นำเกิดจากปฏิกริยาโต้ตอบและความคาดหวังระหว่างสมาชิกใน

กลุ่ม ฉะนั้นผู้ที่ก้าวเข้าสู่ตำแหน่งผู้นำได้ต้องมีความคิดริเริ่ม 5) ทฤษฎีมนุษยนิยม (Humanistic Theories) ทฤษฎีนี้มุ่งที่จะพัฒนาสถาบันให้มีประสิทธิภาพและมีความเป็นปึกแผ่นโดยเน้นความสำคัญที่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์พยายามทำให้บุคคลในสถาบันมีความเป็นอิสระเสรี 6) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า การที่ผู้ตามยินยอมหรือยอมรับผู้นำก็เพราะทั้งสองฝ่ายมีสัญญาที่จะแลกเปลี่ยนประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งภายในกลุ่มได้รับการยกย่องหรือแต่งตั้งให้เป็นผู้นำนอกจากจะทำให้ผู้นั้นมีความรู้สึกว่าได้รางวัลและผลประโยชน์แล้วยังทำให้สมาชิกคนอื่น ๆ มีความพึงพอใจยอมรับผู้นำคนนั้นด้วย อย่างไรก็ตามหากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียผลประโยชน์หรือฝ่ายหนึ่งละเมิดสัญญา ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถอดทนต่อไปได้ ภาวะผู้นำก็จะหมดความสำคัญลง

ผู้นำ (Leader) และภาวะผู้นำ (Leadership) ดังที่ได้กล่าวมานักวิชาการยังได้เสนอแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำโดยพิจารณาจากปัจจัยสำคัญและจุดเน้นที่แตกต่างกัน การศึกษาภาวะผู้นำจากทฤษฎีต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากจึงขอนำเสนอทฤษฎีจากนักวิชาการที่ได้รวบรวมไว้และคิดว่าจะน่าจะเป็นประโยชน์ดังต่อไปนี้ คือ ฮอดจ์ และ จอห์นสัน (Hodg & Johnson) ได้เสนอ (Hodge Billey J. & Herbert J. Johnson, 1927) ทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำโดยมีพื้นฐานตั้งอยู่บนสมมติฐานต่าง ๆ ดังนี้ 1) ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณลักษณะผู้นำ (Traitist Theory) โดยมีสมมติฐานว่า ผู้นำที่ประสบผลสำเร็จจะมีลักษณะของบุคลิกภาพที่ดี 2) ทฤษฎีทางสถานการณ์ (Situatist Theory) โดยมีสมมติฐานว่า บุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำที่เหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งทั้งนี้ก็เพราะว่าเกิดจากลักษณะของกลุ่มที่เขาเป็นผู้นำ 3) ทฤษฎีการเป็นผู้ตาม (Followship Theory) โดยมีสมมติฐานว่า เครื่องบ่งชี้คุณภาพของผู้นำก็คือคุณภาพของผู้ตามซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการประเมินคุณค่าของผู้นำ คือ การวิเคราะห์ผู้ตามนั่นเอง 4) ทฤษฎีของผลรวม (Electic Theory) ทฤษฎีนี้เกิดจากการนำเอาคำอธิบายของทฤษฎีทั้ง 3 ข้างต้นมารวมกันเพื่อจะทำการอธิบายเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

บุคลิกภาพ ลักษณะ กิริยาท่าทางของผู้นำจะต้องมีลักษณะที่น่าเคารพเลื่อมใสจะนำบุคคลไปสู่ความสำเร็จในชีวิตได้จำเป็นต้องพัฒนาตน คือ จะต้องดูแลตนเองให้กินดีอยู่ดีมีความพอใจในชีวิตและลิขิตชีวิตตัวเองได้ พัฒนาคน คือ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้เป็นผู้นำและผู้ตามที่ดีเป็นที่รักใคร่ขององค์กรรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเราให้ความสำคัญกับผู้อื่นจนชนะใจผู้อื่นได้ พัฒนางาน คือ สามารถทำงานให้ประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความก้าวหน้าในงานที่รับผิดชอบ

คุณสมบัติของผู้นำที่สำคัญ

ผู้นำจะต้องมีคุณสมบัติที่มีความเชื่อถือได้ เป็นหลักประกันได้ว่าผู้นำสามารถนำพาไปสู่จุดหมายได้ตามหลักประชาธิปไตยมีดังต่อไปนี้ (ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์, 2521)

1) มีพลังกายและพลังประสาทผู้นำต้องมีพลังกายและพลังประสาทที่เข้มแข็ง มีกำลังใจกล้าแกร่ง มีความอดทนกว่าคนธรรมดา เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ทางการเมืองหรือสังคมขึ้นต้องมีความมั่นคงและวางเฉยไม่แสดงอาการหรือความรู้สึกอยากได้ออกมา ผู้ที่จะทำเช่นนั้นได้จะต้องมีพลังกายและพลังประสาทเข้มแข็งจริง ๆ

2) รู้จุดหมายและแนวทางที่จะพัฒนา คุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่ผู้นำจะต้องมี คือ การมีนโยบายหรือแผนปฏิบัติงานที่จะก่อให้เกิดความสำเร็จ ผู้นำจะต้องรู้ว่าเป้าหมายในการพัฒนานั้นมุ่งหมายไปในแนวทางใด ตนควรจะแสดงบทบาทอย่างไรที่จะทำให้เป้าหมายเหล่านี้บรรลุผล เป้าหมาย

เหล่านี้จะเป็นจริงได้ถ้าหาก (1) มีวิธีการที่แน่นอนชัดเจนเพื่อการบรรลุเป้าหมายนั้น (2) คนอื่นสามารถเข้าใจหรืออธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจเป้าหมายและวิธีการนั้น ๆ ได้ (3) คนอื่น ๆ มีความเห็นด้วยและเข้าใจวิธีการนั้น ๆ (4) ผู้นำต้องมั่นคงและจริงจังและพยายามทำเป้าหมายนั้นให้เป็นจริงขึ้นมา

3) ความกระตือรือร้น ผู้นำต้องมีความกระตือรือร้น บากบั่น ขวนขวายที่จะทำเป้าหมายของตนให้สัมฤทธิ์ผลให้ได้ ความกระตือรือร้นจะทำให้เขายึดมั่นอยู่กับเป้าหมายและแผนงานนั้น

4) ความเป็นมิตร ผู้นำต้องมีความรักและความเป็นมิตรต่อผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีความโอบอ้อมอารีเอื้ออาทรต่อความเป็นอยู่ของผู้ร่วมงานและประชาชน

5) ความน่าเชื่อถือ ผู้นำจะต้องทำตนให้เป็นคนที่น่าเชื่อถือได้โดยการพูดจริงทำจริงตามสัญญาประชาคมไม่เป็นคนหละหละเลเลหรือท้อแท้จับจด

6) ความกล้าในการตัดสินใจเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งของผู้นำ ปัญหาที่เผชิญหน้าผู้นำอยู่นั้นเป็นปัญหาสำคัญที่ผู้นำต้องมีความกล้าในการตัดสินใจ

7) สติปัญญาความรอบรู้ ผู้นำควรจะเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รอบรู้เรื่องต่าง ๆ ได้ดีกว่าคนสามัญทั่วไป แต่ในบางโอกาสบางสถานการณ์ผู้ที่ได้รับมติให้เป็นผู้นำอาจมีสติปัญญาไม่เลอเลิศเหมือนบุคลลธรรมดา แต่การเฉลียวฉลาดรู้ทันปัญหาและอุปสรรคเป็นเรื่องที่สำคัญมาก

8) ผู้นำที่ดีต้องเป็นครูที่ดีเพราะในฐานะผู้นำนั้นต้องสามารถชี้แนวทางเหตุผลในการปฏิบัติที่ถูกต้องและความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ เมื่อมีปัญหาก็สามารถชี้แจงให้ผู้ร่วมงานหรือคนใกล้ชิดเข้าใจได้ด้วยคำพูดธรรมดา ๆ

9) ศรัทธาและความเชื่อมั่น การทำงานในหน้าที่ของผู้บริหารนั้นจะให้ผลสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อเหล่าผู้นำมีความกระตือรือร้นและกระฉับกระเฉงในการทำงานไม่รู้สึกเหนื่อยหน่ายเฉื่อยชา การที่จะเป็นเช่นนี้ได้ผู้นำต้องรู้สึกว่าการที่ตนกำลังดำเนินการอยู่นั้นมีหนทางสำเร็จและมีเป้าหมายที่เด่นชัดมีอุดมการณ์ที่มั่นคงมีศรัทธาและความเชื่อมั่นในความสำเร็จสูง ผู้นำจะต้องสร้างความเชื่อมั่น

การบริหารงานแต่ละเรื่องของผู้นำ ผู้นำต้องรอบรู้ในเรื่องนั้น ๆ แล้วนำมาบอกกล่าวแก่ลูกทีมสื่อสารให้เข้าใจจะทำให้งานออกมาสมบูรณ์ตามจุดประสงค์ของงาน แต่ถ้าผู้นำไม่มีความรู้ ไม่ใส่ใจในบทบาทหน้าที่ของตน ไม่ศึกษาแสวงหาความรู้ ก็จะทำให้การบริหารงานไม่ประสบความสำเร็จ ไม่มีความรู้จะมาบอกให้คณะทำงานในองค์กรเข้าใจได้อย่างไร ดังนั้น ผู้นำจะต้องฝึกฝนตนเอง พัฒนาตนเองให้รู้มากกว่าคนอื่น มีความเฉลียวฉลาด ไหวพริบ สร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกน้อง และความเชื่อมั่นในตนเองเป็นบ่อเกิดแห่งความสำเร็จ

คุณลักษณะของผู้นำที่ดี

คุณลักษณะของผู้นำที่ดี (Bernard M. Bass, 1982) ได้แบ่งลักษณะผู้นำที่ดีออกเป็น 4 ลักษณะดังต่อไปนี้ คือ 1) สถานภาพลักษณะเป็นผู้นำเหมือนกับความสำเร็จของตำแหน่งของคน ๆ นั้น 2) การยกย่องนับถือ คือ เป็นลักษณะผู้นำที่เป็นที่รวมของความสนใจของผู้ที่ได้รับการยกย่องนับถือ มักจะได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้นำด้วย 3) ลักษณะด้านพฤติกรรม คือ ผู้ที่แสดงพฤติกรรมในการนำเนื่องจากการที่มีตำแหน่งต่างกันพฤติกรรมในการนำจึงต่างกันออกไปด้วย 4) อิทธิพล คือ ผู้นำมีอิทธิพลเหนือคนอื่นและมีการชักนำคนอื่นให้ปฏิบัติตามทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย

องค์ประกอบต่าง ๆ ของคุณลักษณะซึ่ง กวี วงศ์พุ่มได้กล่าวไว้ว่า (กวี วงศ์พุ่ม, 2539) คุณลักษณะของผู้นำที่สำคัญมีดังนี้

1. บุคลิกภาพ (Personality) ซึ่งติดตัวมาอยู่กับตัวของบุคคลแต่ละคนในส่วนที่สามารถปรับปรุงแก้ไขให้ได้ บุคลิกภาพดังกล่าว คือ

1.1 ความสามารถในการปรับตัวเป็นความสามารถทั่วไปของบุคคล ความต้องการที่จะนำซึ่งอาจจะเป็นความสามารถในส่วนลึก ๆ มองไม่เห็นชัด แต่ก็สามารถค้นคว้าได้ ความมั่นคงทางอารมณ์ ซึ่งแต่ละคนจะมีนิสัยทางด้านความคงที่ของอารมณ์ การควบคุมอารมณ์ได้มากน้อยเพียงใด

1.2 ความเป็นตัวของตัวเอง มีอำนาจในการตัดสินใจต่าง ๆ ตามสภาพสังคมและวัฒนธรรม ความอุตสาหพยายาม หมายถึง ความอดทนของแต่ละบุคคลที่จะพยายามฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการ ความคิดสร้างสรรค์ถือเป็นพรสวรรค์อย่างหนึ่งที่มีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะแล้วคิดออกมาเป็นรูปธรรม

1.3 ความทะเยอทะยาน เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการความสะดวกสบายใหม่ ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา หากทุกคนได้ใช้ความคิดดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา เพราะการคิดแต่ละคนนั้นย่อมแตกต่างกันออกไป

2. ความรู้ความสามารถ (Intelligence) สมรรถนะของคนเรานี้ธรรมชาติสร้างมาเพื่อใช้สติปัญญาให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม ความรู้ความสามารถจะเห็นได้จาก

2.1 เซอร์ปัญญา คนทุกคนมีสติปัญญา ความเฉลียวฉลาดแตกต่างกันไปอาจจะด้วยสาเหตุหลาย ๆ ประการ ทั้งเรื่องพันธุกรรม สภาพแวดล้อม การแข่งขัน การฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้ที่สนใจในการศึกษาเล่าเรียน

2.2 ความแม่นยำในการตัดสินใจ เพราะต้องทำการตัดสินใจอยู่ตลอดเวลาในการทำงาน การดำรงชีวิต การตัดสินใจที่แม่นยำจึงต้องอาศัยประสบการณ์ ระดับความรู้ ทุกคนสามารถศึกษาเล่าเรียนได้ไม่เท่ากัน เพราะสมองแต่ละคนไม่สามารถรับอะไรได้อย่างเต็มที่ คือ มีการจุความจำไว้เท่ากันก็จริง แต่การรับรู้การถ่ายทอดอาจจะมีบางสิ่งบางอย่างแตกต่างออกไป ดังนั้น จึงวัดระดับความรู้ได้จากการศึกษาในระดับความรู้ได้จากการศึกษาในระดับที่สูง ๆ ขึ้นไปของแต่ละคน

ลักษณะของผู้นำที่ดีนั้นควรเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ความริเริ่มกล้าหาญ ยุติธรรม อดทน กระตือรือร้น เห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา ไหวพริบดี ทนต่อเหตุการณ์ มีฐานะทางสังคมดี เคารพกฎหมาย เสียสละ สุขภาพแข็งแรง บุคลิกภาพดี สงบเสงี่ยมในการทำงาน และมีทักษะด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่องค์กรนั้น ๆ

ปัจจัยการเป็นผู้นำ

การเป็นผู้นำที่ดีประกอบด้วยปัจจัยหลาย ๆ ด้านที่ทำให้บุคคลคนหนึ่งมีความเป็นผู้นำขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลต่าง ๆ ได้ ปัจจัยเหล่านี้ประกอบด้วยปัจจัยที่เกิดจากทัศนคติของตัวผู้นำเอง ปัจจัยที่เกิดจากผู้ร่วมงาน และปัจจัยที่เกิดจากสภาพแวดล้อม ปัจจัยดังกล่าวช่วยส่งเสริมความเป็นผู้นำที่มีพฤติกรรมแตกต่างกันดังรายละเอียดต่อไปนี้ (เนตต์พัฒนา ยาวีราช, 2543)

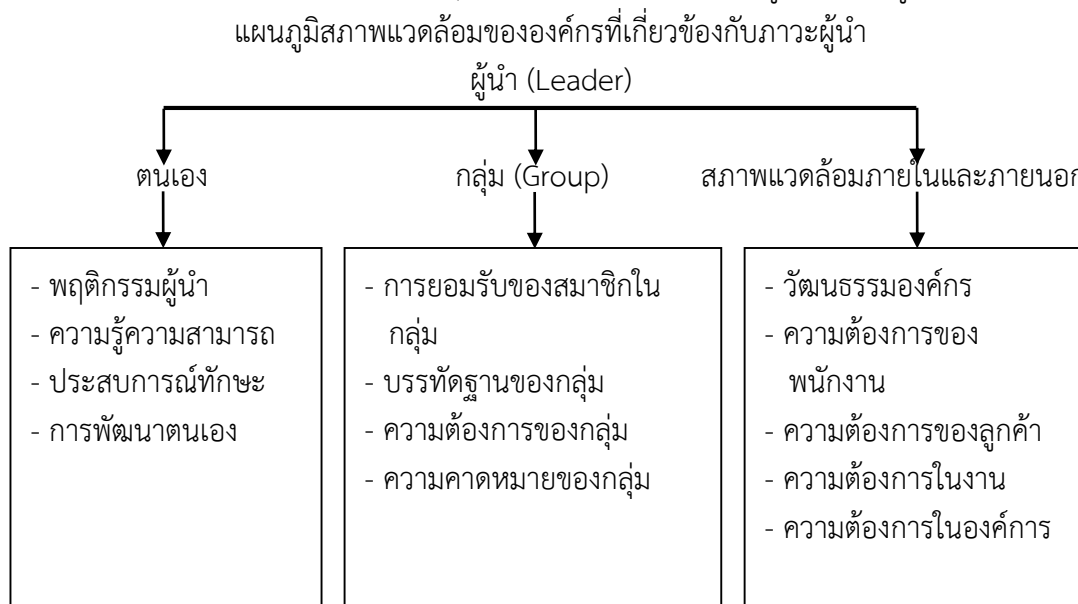
1. ปัจจัยที่เกิดจากทัศนคติของตัวผู้นำเอง หมายถึง ตัวผู้นำเองที่มีทัศนคติต่อตำแหน่งในความสามารถในการนำ มีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความเชื่อมั่นในตนเอง เชื่อมมั่นในความรู้ความสามารถและประสบการณ์ที่ตนเองมีอยู่ในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมมีทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงานด้วยความไว้วางใจในผู้ร่วมงาน มีทัศนคติที่ดีต่อหน้าที่ที่รับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีต่อ

อาชีพและกิจการงานที่รับผิดชอบ มีความภาคภูมิใจในงานที่ตนเองปฏิบัติหน้าที่และเห็นคุณค่าของงานที่ทำ

2. ปัจจัยที่เกิดจากผู้ร่วมงาน หมายถึง ผู้ร่วมงานมีพฤติกรรมที่ดีในการสนับสนุนการทำงานของผู้นำ สามารถนำเอาความคิดความต้องการของผู้นำมาปฏิบัติได้อย่างบังเกิดผลตามที่ผู้นำต้องการสามารถทำงานร่วมกันได้ มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกัน มีความพร้อมที่จะทำงานและมีความรับผิดชอบในงาน สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อันเกิดจากการทำงานได้ ใช้ประสบการณ์ในการทำงานได้เป็นอย่างดี มีทัศนคติที่ดีต่อผู้นำ มีความเชื่อมั่นและไว้วางใจในตัวผู้นำ

3. ปัจจัยที่เกิดจากสภาพแวดล้อม หมายถึง สภาพแวดล้อมต่าง ๆ ขององค์กรมีผลกระทบต่อความเป็นผู้นำ หากผู้นำสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมขององค์กรได้ก็จะทำให้ผู้นำอยู่ในสภาวะการณ์ที่ดี สภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในองค์กรที่มีผลกระทบต่อผู้นำ ได้แก่ ลักษณะขององค์กร โครงสร้างขององค์กร ระบบการทำงาน ระเบียบวิธีปฏิบัติ อิทธิพลของกลุ่มในองค์การในการให้ความร่วมมือ สนับสนุน หรือขัดขวางการทำงานของผู้นำ หากกลุ่มมีความผูกพันและยอมรับนับถือในตัวผู้นำก็จะทำให้ผู้นำได้รับความสำเร็จในการทำงานมากขึ้น

ความสัมพันธ์กับภายนอกก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อความเป็นผู้นำ หมายถึง การที่ผู้นำมีความสัมพันธ์กับกลุ่ม หรือบุคคลภายนอกอันมีอิทธิพลต่อการทำงาน ก็จะมีผลต่อความเป็นผู้นำที่กว้างขวางในทางสังคม ผู้นำจะต้องสื่อสารให้ติดต่อผู้รับฟัง เพราะว่าผู้ฟังมีระดับสติปัญญาไม่เท่ากัน ผู้นำสามารถใช้อิทธิพลในความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกเพื่อที่จะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรได้ ความสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อมกับการเป็นผู้นำย่อมมีความเป็นปัจจัยต่อกันและมีความสัมพันธ์อย่างยิ่ง โดยสามารถแสดงสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำดังแผนภูมิดังนี้ คือ

ผู้นำพัฒนาความต้องการของคนได้

ความต้องการของคนไม่ว่าจะเป็นของผู้บังคับบัญชาหรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชามีความต้องการทั้งนั้น ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งแห่งความสำเร็จของการทำหน้าที่ผู้นำ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551) การปรับเปลี่ยนความต้องการของคน ความต้องการเป็นตัวกำหนดเป้าหมายและทิศทางการตัดสินใจของคน ถ้าเปลี่ยนความต้องการของคนได้ก็เปลี่ยนตัวคนนั้นได้ ผู้นำที่ดีช่วยให้คน

พัฒนาความต้องการของตนทั้งในการปรับเปลี่ยนให้บุคคลมีความต้องการที่ถูกต้องดีงามและให้หมู่ชนมีความต้องการที่ประสานเป็นอันเดียวกัน การพัฒนาความต้องการเป็นการพัฒนาความสุขของคน เพราะความสุขเกิดจากการสนองความต้องการ ถ้าเปลี่ยนความต้องการของคนได้ก็เปลี่ยนวิธีการหาความสุขของเขาได้ด้วย เมื่อทำอะไรตรงกับความต้องการของคนก็ทำให้เขาสนใจและมีความสุข คนก็จะร่วมมือทำอย่างเป็นไปเองโดยประสานกลมกลืนและเต็มใจจะหาทางทำให้สำเร็จจึงพร้อมที่จะทำและทำได้ง่าย ในทางตรงข้ามถ้าผู้นำทำการที่ผิดความต้องการของคนทั้งสองฝ่ายก็จะเป็นไปอย่างไม่มีความสุข และสิ่งที่ทำก็ยากจะสำเร็จหรือจะคงอยู่ยั่งยืน ความต้องการของคนพัฒนาได้เปลี่ยนแปลงได้และผู้นำที่ดีก็ควรถือเป็นหน้าที่สำคัญที่จะช่วยให้คนพัฒนาความต้องการไปในทางที่ดีงามประณีตและสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นอยากให้ผู้คนได้พบเห็นชื่นชมกับสิ่งดีงาม เป็นต้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ฉันทะ คือ ความใฝ่ดีหรือใฝ่ศึกษาและใฝ่สร้างสรรค์

ผู้นำสามารถช่วยคนให้พัฒนาความต้องการอย่างหลังนี้ขึ้นได้ก็เป็นความสำเร็จอยู่ในตัวขั้นหนึ่งแล้ว และความต้องการนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะทำให้เกิดพลังที่ช่วยให้การกระทำเพื่อจุดหมายที่ดีงามบรรลุความสำเร็จสมหมายด้วย ผู้นำควรมีความใฝ่อย่างแรงกล้าในจุดหมายอันสูงส่งมีความชัดเจนในจุดหมายนั้น และทำให้ทุกคนมองเห็นและใฝ่ในจุดหมายยิ่งใหญ่นั้นร่วมกันให้เป็นจุดหมายรวมของสังคมที่จะทำให้พลังแห่งความต้องการของคนประสานเป็นอันเดียวซึ่งจะทำให้แต่ละคนหลุดพ้นจากแรงรบกวนของความต้องการที่ไม่พึงประสงค์ และมุ่งหน้าไปด้วยกันสู่จุดหมายรวมของสังคมนั้น อันเป็นความสำเร็จของการทำหน้าที่ของผู้นำอย่างแท้จริง

สรุป

สติเพื่อการสื่อสารของภาวะผู้นำในสังคมยุคใหม่เพื่อนำสู่การปฏิบัติเมื่อได้กล่าวถึงวิธีคิดที่เป็นโยนิโสมนสิการเป็นการทำงานทั้ง 2 ช่วง คือ ทั้งตอนรับรู้อารมณ์ หรือประสบการณ์จากภายนอก และตอนคิดค้นพิจารณาอารมณ์ หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วในภายในลักษณะที่พึงสังเกตอย่างหนึ่งของ การรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ การรับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ (ที่ถูกต้องตามเป็นจริง) และเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับสติจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทำกิจต่างๆ ต่อไปพูดอีกอย่างหนึ่งว่า รับรู้ไว้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางสติปัญญา ทำให้ชีวิตของผู้นำที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ปราศจากอารมณ์ สติเป็นเครื่องกั้นอกุศลกรรม อันเป็นธรรมในทางฝ่ายไม่ดีหรือกั้นความชั่วที่จะเกิดขึ้นภายในจิตใจ กระทั่งการยับยั้งในการดำเนินชีวิตที่ตกไปสู่ทางที่ไม่ดีงาม และสติยังเป็นปัจจัยหนุนส่งที่ทำให้กุศลธรรม ที่เป็นธรรมฝ่ายดีตั้งอยู่ในจิตใจได้นาน ไม่เผลอเลอ พร้อมทั้งเป็นรากฐานของการทำความดีทั้งปวง

ผู้นำที่ดีนั้นควรเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ความริเริ่ม กล้าหาญ ยุติธรรม อดทน กระตือรือร้น เห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา ไหวพริบดี ทนต่อเหตุการณ์ มีฐานะทางสังคมดี เคราะพ กฎหมาย เสียสละ สุขภาพแข็งแรง บุคลิกดี สงบเสงี่ยมในการทำงาน และมีทักษะด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่องค์กรนั้น ๆ

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
- กวี วงศ์พุ่ม. (2539). ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมวิชาชีพบัญชี.
- ซัชรินทร์ ไชยวัฒน์. (2551). สื่อไร้พรมแดนกับวิกฤติวัฒนธรรม-สังคมไทย. อ้างใน วิกฤติสื่อมวลชนยุคจักรวรรดินิยมวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน).
- ณรงค์ สันสวัสดิ์. (2521). สังคมกับการปกครอง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรววิทยา.
- ดร.อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. (2557). คุณธรรมนำความรู้. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การค้ำของสกสค.
- ดิน ปรัชญพฤทธิ์. (2527). ภาวะผู้นำและการมีส่วนร่วม. เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาพฤติกรรมมนุษย์ในองค์การ หน่วยที่ 11 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ธรรมสภา. (2555). พระไตรปิฎก ฉบับพุทธศาสนาสุภาษิต (ภาคกลาง). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- เนตต์พัฒนา ยาวีราข. (2545). ภาวะผู้นำและผู้นำเชิงกลยุทธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ทริปเพิ้ล.
- ประมะ สตะเวทิน. (2541). การสื่อสารมวลชน กระบวนการและทฤษฎี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2527). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2544). พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์.
- _____. (2551). ภาวะผู้นำ & จริยธรรมนักการเมือง. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด.
- พระธรรมโกศาจารย์. (2552). สติธรรมะที่ใช้แก้ปัญหาของชีวิต. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2538). วิมุตติมรรคของพระอรหันต์อุปติสสะเถระ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดกญาณสิริ). (2546). วิปัสสนาญาณโสภณ. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร: ศรีอนันต์การพิมพ์.
- HODGE BILLEY J. & HERBERT J (1970) . JOHNSON. MANAGEMENT AND ORGANIZATION BEHAVIOR. NEW YORK : JOHN WILEY & SONS.
- BERNARD M. BASS. (1982).STOGDILL'S HANDBOOK OF LEADERSHIP. NEW YORK : FREE PRESS.
- RALPH STOGDILL AND A.E. KOONS, 1965. QUOTED IN DESSLER GARY, MANAGEMENT : PRINCIPLES (2004). ANDPRACTICES FOR TOMORROW'S LEADERS. 3RD ED.. NEW JERSEY : PEARSON EDUCATION. INC.

RENSIS LIKERT ET. AL. 1961, QUOTED IN DESSLER GARY. MANAGEMENT : PRINCIPLES AND PRACTICES (2004). FORTOMORROW'S LEADERS. 3RD ED.. (NEW JERSEY : PEARSON EDUCATION, INC.